

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: КОНЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

*Олександр Удод
(Київ)*

Трагічні події на Волині: суспільні рефлексії та історична пам'ять

Історія відносин між двома географічно близькими народами, як правило, наповнена болючими та суперечливими моментами, які можуть переростати в етнічні конфлікти. Їхня особливість полягає в тому, що ступінь урегульованості мало залежить від раціональних дій. Причиною вражаючої стійкості таких конфліктів є те, що їхні витoki здебільшого знаходяться в емоційно-чуттєвій сфері, яку важко змінити [2, 180]. Етнічні протистояння є вираженням культурної дистанції, яка інколи є умовою самого існування етносу. Долати цю дистанцію важко як групі, так і окремому індивіду. І досить часто такі конфлікти переходять у відкрите насильство. Узагальнюючи, можемо стверджувати, що на формування конфлікту суттєво впливають такі стереотипи, як:

- досвід людей, які не тільки були покривджені своїми «сусідами», але й намагаються (часто несвідомо) свої негативні почуття стосовно іншого народу передати рідним і близьким, оточуючим;
- недостатнє розуміння обох суспільств, власне історичного процесу, і тут функцію подолання стереотипів мала б узяти на себе школа та ЗМІ, адже, як зазначила Б. Бердиховська, «тільки доброї волі президентів (тобто політичних еліт) не вистачить»;
- функціонування негативних історичних стереотипів відносно свого «сусіда»;
- брак знань про сусідню націю, їх вклад до світової культури;
- явне і голосне артикулювання націоналістами обох держав на історичних кривдах, що завдали представники іншого; остання причина і є основною [8, 414].

Протягом тривалого історичного періоду поступово накопичувався загальний обсяг взаємних українсько-польських образ, суперечностей, певних непорозумінь і неузгодженостей у суспільно-політичній, економічній, релігійній і культурній сферах. Тож, як зазначає Л. Зашкільняк, «у ХХ століття обидва народи – український і польський – увійшли вже з великим обсягом взаємних претензій і суперечностей, які по-новому позначилися на їхніх взаєминах» [2, 9].

Однак, саме ХХ століття залишило чи не найглибший слід у свідомості поляків

і українців. У цей період відбувалися трагічні військові протистояння між обома народами, зокрема в 1918–1919 рр. під час боротьби за Галичину та Львів, а також у 1943–1944 рр., коли відбулося криваве протистояння на західноукраїнських землях, згодом події на Закерзонні, нарешті – переселенські акції, депортації та деякі інші складні питання, які вимагають об'єктивного погляду на проблему взаємин українців і поляків. Ці драматичні зіткнення залишили в суспільній свідомості обох народів значний обсяг негативних стереотипів, які продовжують функціонувати і сьогодні. Ці стереотипи глибоко вкорінені вже на підсвідомому рівні і їх складно деформувати. Їхня роль в уявленнях і діях окремих осіб і спільнот надзвичайно велика [10, 206].

У сучасних історичних та суспільно-політичних дискусіях щодо українсько-польської історії одне з найпомітніших місць займає II Світова війна. Таке зацікавлення цією темою виглядає цілком закономірним, адже вона є однією з ключових подій у XX столітті, а ставлення до неї є одним із чинників формування сучасної національної ідентичності того чи іншого народу, який брав участь у цій війні. У контексті українсько-польських відносин очевидно найбільш гостро стоїть проблема трагічних подій на Волині 1943 р.

Українські історики події на Волині 1943 р. подають як Волинську трагедію, а польські колеги здебільшого послуговуються терміном Волинська різня, що свідчить про відмінність поглядів на події понад 70-річної давнини. Значною мірою така ситуація зумовлена усталеними стереотипами, нав'язаними українцям і полякам в роки спільного комуністичного минулого. Проте й сьогодні порозуміння між дослідниками двох держав щодо подій на Волині проходить досить повільно, хоча позитивні здобутки уже досить вагомі. Зняття ідеологічних обмежень після розпаду комуністичної системи привернуло значну увагу дослідників та громадськості до проблеми українсько-польських відносин у роки Другої світової війни, але водночас загострило відчуття взаємної образи.

Події 1943 р. на Волині залишаються предметом гострої польсько-української дискусії, яку ведуть фахові історики, політики, громадські діячі. Найвищої гостроти вона досягла навесні-влітку 2003 р., у 60-річницю цих подій. Позиції обох сторін важко однозначно узагальнити: насправді, й українське, й польське суспільство є поділеним щодо оцінки волинських подій, водночас значна частина населення про ці події знає мало або взагалі є байдужою до них. Можна, однак, визначити спектр цих поглядів. На одному його полюсі – поляки (переважно, репатріанти із Західної України та їхні нащадки), які вважають Волинську трагедію актом геноциду проти польського населення, вину за яку несуть українці й український націоналізм і відмовляються визнавати польську частку вини. На протилежному полюсі – українські націоналісти, в уяві яких Волинські події – справедлива відплата за історичні кривди, яких зазнали українці від поляків і влади впродовж декількох століть, а особливо у міжвоєнній Польщі. Посередині є польські й українські ліберальні середовища (як-от редакції наймасовішої у Польщі «Газети Виборчої»,

київського видання «Критика» або львівського журналу «І»), які закликають до визнання Волинської різанини як спільної трагедії та визнання вини і з польської, і з української сторін. Ставлення офіційних кіл обох держав є ближчим до центральної позиції. Виявом цього є офіційне польсько-українське примирення 11 липня 2003 р. під час відкриття пам'ятника у с. Павлівка на Волині за участю президентів Леоніда Кучми й Александра Квасневського [11, 178].

Відзначення 65-ї річниці і його відображення в інформаційному просторі й України, й Польщі показало, що, незважаючи на деякі маргінальні тенденції, пам'ять про негативний історичний досвід не є перешкодою для встановлення гармонійних стосунків між політичними елітами чи суспільствами. Адже порівняно з 2003 р. в українському інформаційному просторі з'явилося хоча і менше публікацій, що стосувалися волинської тематики, але для них характерний більш толерантний тон оповіді: «Спроби відстоювати за всяку ціну своє бачення, своє право вибирати свою історію, прирікає нас на постійні зіткнення з тими, хто прагне, щоби знали іншу частину правди. Побоююсь, що це шлях до вічного конфлікту, а не до порозуміння. Двадцять століття у нас було одне, безмірно трагічне та складне, але наше спільне. Навпаки, знання про жорстокий міжетнічний конфлікт став "іспитом совісті", який слід складати знов і знов» [9, 111].

Іван Мищак, аналізуючи сучасну українську та польську історіографію Волинської трагедії, відзначає, що під час висвітленні причин українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни істориками двох держав немає підстав говорити про «українське» та «польське» бачення проблеми, оскільки серед науковців двох країн виділяються кілька наукових напрямів, які по-різному інтерпретують тогочасні події. Разом із тим можна відзначити, що більшість польських істориків покладають відповідальність за конфлікт на ОУН і УПА, які виступили ініціаторами виселення поляків з території Волині й Галичини. У свою чергу, більшість українських та окремі польські історики розглядають проблему значно ширше й називають серед головних причин українсько-польського протистояння дискримінаційну політику польської влади щодо українців у довоєнні роки [7, 457].

Проблема Волині і загалом протистояння на західноукраїнських землях має ще один дуже важливий вимір. Ідеться про те, як ми сприймаємо ті давні події, наскільки вони є складовою частиною нашої національної свідомості й історичної пам'яті. О. М. Каліщук (доцент кафедри археології та спеціальних історичних дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки) аналізуючи польський тижневик «Наше слово» зазначає, що польська сторона часто пов'язує акцію «Вісла» і Волинь за схемою: «Навіщо робите авантюри про акцію «Вісла» – це була правомірна й лагідна відповідь на те, що ви зробили на Волині» [5, 11]. Власне, це ілюструє позицію тих інтелектуалів, які стверджують, що про Волинь можна говорити лише на культурному, гуманітарному рівні (а не національному). Адже поляки/українці вважають себе

патріотами, а українців/поляків, які мислять тими ж категоріями, звинувачують у націоналізмі. Підсумовуючи вона зазначає, що аналіз доволі широкого спектра матеріалів «Нашого слова» виявляє всю багатогранність питання трагічних подій на західноукраїнських землях, яке слід розглядати у контексті не лише суто історичному, а й етнополітичному, етнопсихологічному [5, 12].

Події останнього часу засвідчують, що гострі конфлікти минулого так чи інакше впливають на сучасні політичні стосунки між двома країнами. Як визнає більшість українського та польського політикуму – не болючими образами минулого, а перспективами майбутнього повинні перейматися два сусідні народи. Водночас, така стратегія поведінки українського та польського істеблішменту породжує звинувачення у тому, що пам'ять минулого радше підпорядковується сучасним політичним реаліям та потребам, аніж є справді тим, що хвилює сучасних політиків. У той же час, політичного складника в цій «війні історій» менше ніж в «історичному протистоянні», наприклад, Польщі та Росії. В Європі існує кілька прикладів примирення національних історій: між французами та німцями, німцями та поляками. Таке примирення, на нашу думку, має починатися з символічних жестів взаємного вибачення, яке виражається у формулі: «Пробачаємо! І просимо пробачення!». Зокрема Л. Зашкільняк відзначає: «Нам видається, що сьогодні не час на односторонні вибачення, а найвищий момент для взаємного пробачення і примирення» [4, 95].

У цьому контексті доцільно навести думку Ю. Шаповала, який цілком слушно зауважує, що потрібні не нагадування трагічної правди про геноцид поляків на Волині, а нагадування про загибель і поляків, і українців, формування колективної історичної пам'яті поляків і українців про загальну трагедію наших народів, про спільне історичне минуле, енергійну відсіч екстремістським, спекулятивним і тенденційним антипольським і антиукраїнським публікаціям [13, 5]. Такий підхід допоможе об'єктивно розібратися із фундаментальними, глибинними та ситуативними причинами і мотивами польсько-українського протистояння, рушійними силами, що жили цей конфлікт, а також із його наслідками.

Виступаючи за впровадження нової парадигми підходу до історії, базованої на гуманістично-антропологічних засадах, Л. Зашкільняк із жалем констатує, що спроба поширити такий підхід на дослідження українсько-польських відносин у роки Другої світової війни і подивитися на них із загальнолюдських позицій «майже завжди наштовхується на звинувачення в “антипатріотизмі” або “зраді національних інтересів”» [3, 12]. Учений переконаний, і з ним важко не погодитися, що критерієм історичного дослідження повинні бути не стільки мінливі ідеологічно-політичні орієнтири, скільки морально-гуманістичні, загальнолюдські цінності, що односторонній погляд на події з позиції політичної партії, групи чи держави завжди спотворює реальну картину, призводить до закріплення у свідомості стереотипів минулих часів, які не відповідають новим історичним обставинам [3, 13].

Звичайно, можна сперечатися наскільки ми несемо відповідальність за помилки минулих поколінь. Ми вважаємо, що в певному символічному сенсі все-таки несемо, якщо ми: по-перше, відчуваємо себе належними до тієї чи іншої нації, а по-друге, якщо ми пишаємося героїчними вчинками наших предків, то мусимо також сміливо визнавати і їхні певні жорстокі дії, які не роблять їм честі. Ми не закликаємо до якихось загальнонаціональних акцій колективного каяття, швидше застерігаємо від сліпої героїзації та міфологізації нашої історії і закликаємо до сміливості визнання певних фактів, які часом не вписуються в національний наратив, де наші предки були такі добрі, а всі інші – такі погані. Вже сама сміливість цього визнання і свідчення правди є своєрідним актом вибачення. Проте для цього повинно бути. Якщо ж політики задля внутрішньої та зовнішньої легітимації своєї влади будуть ще більше поглиблювати історичні протиріччя, то завжди знайдуться історики, які будуть нехтувати моральними засадами та професійною етикою, догоджаючи примхам влади і роблячи професійну кар'єру. Такі історики будуть впливати на думку народу, особливо молодій частині цього народу, виховуючи молоде покоління у ворожості та ксенофобії [6, 402].

Потрібно усвідомити це як нашу спільну історію, яка, звичайно ж, мало неприємні сторони. Однак врахувати необхідно для подальшого розвитку двох незалежних держав, адже це минуле сьогодні набуває зовсім іншого значення у світлі як євроінтеграційних прагнень України, так і зовнішніх пріоритетів Польщі [1, 215].

Список використаних джерел та літератури

1. Герасименко Л. С. Ретроспекція українсько-польських відносин: від конфліктів до порозуміння / Л. С. Герасименко // Національна та історична пам'ять : зб. наук. пр. – 2012. – № 2. – 412 с.
2. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ ст.: від конфліктів до порозуміння / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ ст. – Львів : [б.в.], 2008.
3. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна? / Леонід Зашкільняк // Україна–Європа–Світ. – 2011. – Вип. 5. – Ч. 2.
4. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки у ХХ столітті: історіографічні аспекти // Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини.
5. Каліщук О. М. Українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни (за матеріалами тижневика «Наше слово», Варшава) / О. М. Каліщук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Вип. 2.
6. Медвідь І. Інтерпретації II Світової війни як дестабілізуючий фактор сучасних російсько-польських відносин: політичне протистояння чи конфлікт національних ідентичностей? / Ігор Медвідь // Наукові записки. Серія : Культурологія. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 7. – 472 с.
7. Мишак І. Сучасна українська та польська історіографії про Волинську трагедію 1943 року / Іван Мишак // Історіографічні дослідження в Україні – 2008. – Вип. 18.
8. Полянська Н. Історична пам'ять про Другу світову війну в українському та польському соціумах / Надія Полянська // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність – 2008. – Вип. 17.
9. Полянська Н. М. 65-та річниця українсько-польського збройного конфлікту на Волині

в інформаційному просторі / Н. М. Полянська // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки – 2009. – Вип. 2.

10. Портнов А. «Велика Вітчизняна війна» в політиках пам'яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень / Андрій Портнов // Україна Модерна – 2010. – Вип. 4.

11. Разом на одній землі: історія України багатокультурна : навч. посібн. – Львів : ЗУКЦ, 2012. – 332 с.

12. Соловьев А. И. Политология: политическая теория, политические технологи : учеб. пособ. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 180.

13. Шаповал Ю. Чи подолано «волинський синдром»? // День. – 2003. – 15 березня.

Дмитро Веденєєв
(Київ)

Гуманітарна безпека України та «історичний чинник» конфліктогенності в українсько-польських відносинах

Одним із магістральних напрямів розвитку сучасного світу стало формування так званого «VI технологічного укладу», основні контури якого вивчаються, моделюються або вже впроваджуються у провідних країнах світу. Карта «VI технологічного укладу» включає (поряд із біотехнологіями, нанотехнологіями, роботехнікою та штучним інтелектом) і такі напрями, як «високі гуманітарні технології» та «технології збирання й знищення соціальних суб'єктів» [11, 324–326]. Інакше кажучи, відбувається прискорений розвиток новітніх технологій впливу на свідомість, які від простого управління людьми та спільнотами переходять на рівень творення віртуальної реальності (що сприймається як реальність дійсна), конструювання спільнот із завданими характеристиками, або знищення (завдання деструктивного впливу) легітимного державного ладу, традиційної культури, ментальності народів тощо.

Сучасні інформаційно-психологічні технології впливу на свідомість базуються на нечуваних можливостях електронних і друкованих засобів масової інформації, досягненнях аналітичної психології, психології «колективного несвідомого», лінгвістики, психолінгвістики, семіотики, семантики, положень біхевіоризму, постмодернізму та інших специфічних інтелектуальних продуктів [5], які інтенсивно розвивалися на Заході з останньої чверті XIX ст. Провідні держави набули і величезного досвіду застосування (як для управління власними народами, так і для дестабілізації своїх геополітичних противників у «холодній війні» 1946–1991 рр.), технологій «заміни дійсності псевдодійсністю» (за визначенням А. Безансона) [1, 46–47].

Слід зазначити, що саме на гуманітарну сферу України скеровано зовнішні цілеспрямовані інформаційно-психологічні впливи з метою послаблення реального суверенітету держави й морально-психологічної стійкості народу. Їх